

a megegyezés imperialista békekonceptiója, amely ugyancsak a forradalom elkerülésének jegyében fogant. A Hindenburg—Ludendorff hadvezetőség mögött álló nagytőkés-nagybirtokos erők mindkettőt nyílt hadüzenetnek minősítették: azok, akik az orosz forradalomban csak a cárizmus vereségét látták, akik az antant 1917. első félévi tömegtámadásainak kivédését ünnepezték, akik a belső reformoknak még a látszatát is a nagyburzsoá—juncker osztályszövetség fenyegetésének fogták fel, bármelyik pillanatban készen álltak, hogy a „totális katonai győzelem legfőbb akadályát” útjukból el sodorják. 1917. július 12-én Hindenburg és Ludendorff nem is titkolt összeesküvéssel megbuktatta Bethmann Hollweget.

A kancellár bukásával kétségkívül jelentős akadály tűnt el a totális győzelem stratégiájának útjából. A ludendorffi út azután a katonai összeomlásba és a novemberi forradalomba torkollott. Ezen időszak politikai küzdelmeiben Bethmann Hollweg lényegében semmi szerepet sem játszott. Utódainak néha-néha eljuttatott memorandumaiban egyre sötétebb színekkel változta fel Ludendorff tábornok katasztrófához vezető politikáját és hadvezetését. Soraiban állandóan saját politikája igazolására törekedett, csakúgy mint a weimari Németország parlamenti vizsgáló bizottsága előtt tett nyilatkozataiban. A történelem nem igazolta ezt a politikát. Élete végén ennek maga Bethmann Hollweg is tudatában volt. A monarchia bukása és a novem-

beri forradalom győzelme megrendítette, viszont a Weimari Köztársaságban változatlanul fennmaradó, a forradalom viharát átélte és a forradalmi erőket megsemmisítő szociáldemokráta—nagyburzsoá—juncker osztályszövetség megnyugvással töltötte el. Az 1919-es véres ellenforradalom és a weimari demokrácia gyümölcseit nem sokáig élvezhette; 1920-ban tüdőgyulladásban meghalt.

Bethmann Hollweg halálával a német imperializmus olyan markáns képviselője szállt sírba, aki „politikájával... az uralkodó kisebbséget szolgálta és a német népnek, valamint Európa népeinek mérhetetlen szenvedést juttatott osztályrészül. És mindezek ellenére Bethmann Hollweg nem volt Ludendorff. Ha mélységesen is imperialista és monarchista volt, bensőleg szemben állt a dühöngő annexióvágy sovinszta hipertrophiájával éppúgy, mint az ultrareakciós körök képviselte merev módszerekkel a belpolitikában, továbbá azzal a felelőtlen tervvel, hogy a háborút 12 óra utáni 5 percre folytassák. Ha benső meggyőződésének megfelelő konzekvens cselekedetei a szenvedést és az értelmetlen áldozatokat megakadályozni nem is tudták volna, azok mértékét korlátozták volna. Mindez korántsem csökkentheti személyes felelősségét. Ellenkezőleg! Annak nagyságát a maga valóságában mutatják meg”.

Az életmű értékének ezen megfogalmazása Willibald Gutsche kétségbevonhatatlan érdeme.

Farkas Márton

BARTA GÁBOR—FEKETE NAGY ANTAL

PARASZTHÁBORÚ 1514-BEN

(Gondolat, Budapest, 1973. 354. p., 16. t.)

A történelmi évfordulók hagyomány-örző és lelkesítő szerepükön túlmenően gyakran jelentős tudományos haszonnal is járnak: ráirányítják a kutatók figyelmét az ünnepektől korszak történetének addig homályban maradt momentumaira, új eredményeikkel gazdagabbá s egyszersmind hitelesebbé, emberibbé teszik a nagy történelmi események szereplőinek vonásait, s tel-

jesebb, igazabb képet adnak magáról az eseményről is.

Különösen áll ez a nemrégiben ünnepezt Dózsa évfordulóra. A legnagyobb magyar parasztháború történelmünk legkevésbé ismert, s ennél fogva legvitatottabb eseményei közé tartozik. Márki Sándornak, a haladó polgári történetírás jelentős reprezentánsának fázisozásai nyomán ugyan új, a nemesi

hagyomány sarától megtisztított Dózsa-kép terjedt el a történelmi köztudatban, ám Márki kutatásai mind eseménytörténeti, mind oki-elemző vonatkozásban számos tévedést, félreértést, helytelen következtetést hordoztak magukban. S e tévedéseket hosszú ideig a gyakorlatlanul Márki adataiból kiinduló magyar marxista történetírás sem tudta helyesbíteni.

Fekete Nagy Antal több évtizedes munkával nagyszámú, eddig ismeretlen levéltári dokumentumot tárt fel, s noha korai halála megakadályozta abban, hogy feldolgozó munkáját befejezze, helyette a fiatal, tehetséges történész, Barta Gábor végezte el ezt a feladatot. Közös erőfeszítésük eredményeként ma már sokkal tisztábban, reálisabban látjuk a Dózsa-mozgalom okait, a felkelés lefolyását, s közelebbről — bár még mindig nem elég közelről — ismerjük vezetőit is.

Kutatásaik olyan jelentős, igaz nem minden esetben vitathatatlan, eredményeket hoztak, mint az eddig ismeretlen, a keresztes hadjáratot kihirdető pápai bulla felfedezése, a keresztes had megindulásának pontos időpontja — május 9—10. —, a két, Pest melletti összecsapás elválasztása, Csanád ostromának tényeken alapuló elvetése, Lőrinc pap — sőt több e nevet viselő személy — tevékenységének tisztázása, a ceglédi beszéd körülményeinek megvilágítása, Szapolyai serege, a temesvári csata, a nemesség részvétele a felkelésben, a megtorlás jellege és mérve, a felkelés hatásainak vizsgálata a törökellenes védelem későbbi összeomlására stb., stb.

A hadtörténész természetesen leginkább a parasztháború katonai vonatkozásai foglalkoztatják. A könyvet olvasva nem is éri csalódás, mivel a legtöbb új adat és következtetés hadtörténeti jellegű. Új, és az eddiginél reálisabb megvilágításban látjuk a keresztes háborút kiváltó politikai és katonai okokat, a keresztes had szervezésének és előkészítésének folyamatát; véleményünk szerint a vezér kijelölésének és személyének problémája is megnyugtató megoldást nyert.

Mindezeknél fontosabbak a szerzőknek a parasztháború céljaival, vezetési módszereivel és mindenekelőtt eseménytörténetével kapcsolatos új eredményei, amelyek gyökeresen megváltoztatták a Dózsa-mozgalom történeté-

ről kialakult eddigi nézeteinket. A legtöbb új megállapítást kellően megalapozottnak és időtállóknak tekintjük, néhány fontos kérdésben azonban, mint pl. a keresztes had viszonylag késői — a szerzők által május 25. utánra tett — átalakulása felkelő sereggé, a nagylaki és apátfalvi ütközetek egyes részletkérdései, a temesvári csata lefolyása stb., elismerve a szerzők okfejtésének logikus voltát, nem érezzük teljesen meggyőzőve magunkat. E kérdésekre a későbbiekben még vissza kívánunk térni.

A szerzők egyik legjelentősebb, és teljesen megalapozottnak tűnő eredménye a kereszteshad megindulása időpontjának tisztázása. A szerzők kitűnő katonai okfejtéssel leszögezik: a parasztseregnek a rákosi tábornól Apátfalvaig mintegy 280 km-t kellett megtennie, s ez, napi 20 km-es menetsebességet — ez is eléggé tekintélyes abban a korban — figyelembe véve, legalább 14 napi menetet igényelt. Ahhoz tehát, hogy május 24-én Nagylaknál meg tudjanak ütközni Báthori István hadaival, legkésőbb május 10-én el kellett hagyniok a Pest melletti táborn.

Már korábban ismert volt Bakócz esztergomi érsek május 15-i levele, amelyben elrendelte a hadjárat megindítását. Az a tény, hogy Dózsa serege még a rendelet előtt megindult, arra a nagy horderejű következtetésre vezet, hogy a szerzők, hogy a parasztsereg kereszteshadként hagyta el a rákosi táborn, s csak a nemesi erők hatására — lényegében a május 23-i apátfalvi vereség után — fejlődött anti-feudális felkeléssé. Perjés Géza ettől teljesen eltérő álláspontot vall: szerinte a magyarországi parasztfelkelést is a németországihoz hasonló több éves összeesküvés előzte meg; Dózsa és vezértársai már eleve a nemesek ellen akarták fordítani a keresztes hadjáratra összesereglett jobbagyokat.

Úgy véljük, egyik nézet sem fedi a valóságot. Korábbi összeesküvő tevékenységnek nyomára sem akadt a kutatás, s így adatok nélkül pusztán hipotézis maradt Perjés elgondolása.

Az a körülmény viszont, hogy Dózsa hada még az indulást elrendelő Bakócz-levél előtt tábornt bontott, arra mutat, hogy már önállóan cselekszik, s nem az urak akarata szerint jár el. A május közepén lezajlott kisebb-nagyobb összecsapások a nemesi csapatok

és a parasztlak között, az egyre erőszakosabb nemesi megtorlás, mind arra enged következtetni, hogy Dózsa serege a török mellett, sőt a török előtt, az urakkal is le akart számolni. Az a sereg, melyet a Maros mentén Báthori katonái megtámadtak, véleményünk szerint már nem keresztes had volt, hanem felkelő parasztsereg.

Ezt az a tény sem cáfolja, hogy Dózsa csapatai meg sem kísérelték az alig őrzött budai vár elfoglalását. A legtöbb parasztfelkeléshez hasonlóan az 1514-es parasztháború sem a király, hanem a nemesség ellen irányult. Egyes források szerint Dózsa végig a király emberének tekintette magát, s az Ulászló parancsait nem teljesítő nemeseket büntette. E politikával ellentétessé lett volna, ha már kezdetben a király ellen fordul. Száleresi csapatainak hátrahagyása a budai vár ellenőrzésére pedig azt bizonyítja, hogy már május első napjaiban kialakult valamiféle haditerv a parasztseregek vezetőiben, s ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a május 10-én elvonuló parasztsereget már lényegében antifeudális célok mozgatták.

A későbbiekben a szerzők maguk is felismerik, hogy Dózsa és „vezérkara”, magához ragadta valamennyi keresztescsapat irányítását, s voltak is bizonyos hadászati elképzeléseik a háború vezetésére. Ilyennek tekinthetjük a háború első szakaszában az erdélyi menetirányt, majd az erdélyi út elzárásával Temesvár ostromát. Mindkét esetben hadászati bázis megszerzésére törekedtek a felkelők. Ugyancsak tervszerűség mutatkozik abban is, hogy Nagylak után Dózsa a pesti és hevesi tábor megerősítésére két hadosztalpot különít el, ezeket, nem egészen meggyőző bizonyítékok szerint, Dózsa Gergely, a fővezér öccse vezette. E hadosztalp tevékenységéhez fűzik — helyesen — a szerzők a június 21-i gubacsi csatát és — vitathatóbban — a híres ceglédi Dózsa-beszédet és proklamációt is.

Hasonlóan, a csapatok egységes vezetésére vall, hogy a bácskai hadszíntéren tevékenykedő Nagy Antal, és Nagy Radoszláv csapatai csatlakozni akartak, s az utóbbiaknak sikerült is egyesülniük a Temesvárt ostromló főszereggel.

A továbbiakban még egy, a felkelés sorsát eldöntő, kérdéskomplexum-

ról, Temesvár ostromáról és Szapolyai szerepéről kívánunk megemlékezni. A parasztháború sikeréhez az alábbi feltételek megvalósulása lett volna szükséges: a) Temesvár elfoglalása — ezzel önálló bázis megteremtése; b) meg egyezés, vagy legalább is modus vivendi kialakítása Szapolyaival; c) a többi felkelő sereg fennmaradása. Egyik feltétel sem valósult meg, pedig, s ezt hangsúlyoznunk kell, mindháromban reménykedhettek Dózsaék. A szerzők meggyőzően ábrázolják e remények kihunyását: Dózsa nem segíthette a többi parasztsereget, mert az egész felkelés a főszereg harcain állt vagy bukkott, Temesvár Dózsa minden igyekezete és tapasztalata ellenére sem adta meg magát, továbbá Szapolyainak — éppen azért, mert a felkeléstől leginkább fenyegetett köznemesség politikai vezetője volt — törvényszerűen szembe kellett helyezkednie Dózsaival. E folyamat valóságú és logikus ábrázolása a könyv legnagyobb érdemei közé tartozik, a szerzőknél — úgy érezzük — véglegesen sikerült tisztázniuk e bonyolult problémát.

Nem érezzük ellenben kellően meg-alapozottnak a temesvári csatával kapcsolatban kifejtett véleményt. Tény, hogy nem hihetünk a humanista csataleírásoknak, s valóban nem biztos, hogy olyan heves csata dült Temesvár birtokáért, mint ahogyan ezt Taurinus, vagy Istvánffy megörökítette, azt azonban egyáltalán nem érezzük bizonyítottnak, hogy Dózsa már az összecsapás kezdetén elfogták a nemesek, s erre egész hada felbomlott.

Befejezésül örömmel állapítjuk meg, hogy a szerzők, s itt elsősorban Barta Gábort illeti a dicséret, kitűnő katonai érzékről tettek bizonyosságot; elemzéseik, csataleírásaik példaszerűek, világosak, meggyőzőek. Nagyon kevés terminológiai pontatlansággal találkozunk a munkában, egyetlen példát idézek csak: a marosmenti harcokat bajorosan tekinthetjük „hadműveletek”-nek. (85. o.)

Csak elismeréssel szólhatunk a Gondolat Kiadó munkájáról. Szép illusztrációs anyaggal, s ami még fontosabb, jó térképekkel gazdagította ezt az értékes munkát, amelyet méltán tekinthetünk a magyar marxista történetírás új, jelentős eredményének.

Rázsó Gyula